

gradivo

UDK 949.713 Primorje :342.56"1900/1914"
949.713 Dalmacija :342.56"1900/1914"

SODSTVO V DALMACIJI IN PRIMORJU PRED 1. SVETOVNO VOJNO (Odlomki iz Spominov)

† Dr. Milan ŠKERLJ

Za objavo pripravila in uvod napisala

Dagmar SLEKOVEC

prof., 66310 IZOLA, Nazorjeva 13, SLO

prof., 66310 Isola, Via Nator 13, SLO

IZVLEČEK

Avtor opisuje stanje v sodstvu v Dalmaciji in Primorju. V odlomku so za nas brez dvoma najbolj zanimivi odstavki o stanju v Istri, predvsem o uporabi jezikov.

UVOD

Milan Škerlj je bil rojen l. 1875 v Ljubljani, umrl pa je l. 1947, tudi v Ljubljani. Njegov oče je bil po rodu iz Vrhopolja pri Vipavi, poročen z Ljubljancanko, vendar je kot sodnik deloval po raznih krajih Slovenije. Tako je Milan najnežnejša feta preživel v Črnomlju. Od l. 1880 do 1884 so živeli v Kranju, odkoder se spominja nekaterih očetovih kolegov v službi, predvsem pisatelja Mencingerja, ki je bil vodilna osebnost v tedanji družbi kranjskih intelektualcev; poleg tega opisuje tudi nekaj izletov in službenih poti, ki jih je opravil z očetom ali s celo družino po kranjski okolici.

Potem so živeli v Žužemberku in nazadnje v Novem mestu. Tu je Milan tudi obiskoval gimnazijo. Novemu mestu je posvečen največji del Spominov. Trije odlomki iz spominov so že bili objavljeni v novomeški reviji Rast in sicer: Gimnazija v Novem mestu ob koncu 19. stoletja (Rast 4/1993/ št. 3-4), Žužemberk (Rast 5/1994/ št. 3-4) in Krka v Novem mestu pred sto leti (Rast 5/1994/ št. 5-6).

Po maturi l. 1893 je bil Milan enoletni prostovoljec v Ljubljani, nato pa je študiral pravo na Dunaju, od koder se je vrnil na sodišče v Novem mestu. Krajši čas je deloval tudi v Mokronogu, Kočevju, Gradcu, končno pa je dobil stipendijo za študij v Leipzigu, kjer naj bi se pri-

pravljal za profesuro na univerzi, ki so jo v času županovanja Ivana Hribarja nameravali ustanoviti v Ljubljani.

V tem času se je tudi oženil in ker z univerzo v Ljubljani takrat še ni bilo nič, se je zaposlil na pravosodnem ministrstvu na Dunaju. Tam je delal v dveh oddelkih, od katerih je bil eden administrativni oddelek za Primorsko in Dalmacijo. Tu je bil kot pomočnik referentu konteju Smeccchiji dodeljen sodnik Robert pl. Mayr, poznejši univerzitetni profesor v Pragi. Ta je znal malo italijansko, nič pa slovensko in hrvaško. Za ta dva jezika naj bi bil pomagal Milan Škerlj, za dopisovanje v italijanskem jeziku pa poleg njega se sodnik dr. Marzadro, trentinski Italijan, dodeljen sicer tirolskemu upravnemu oddelku.

Spomini (napisani v času 2. svet. vojne) se tu končajo. Njegovi vnuki hranimo še Dnevnik iz prvih dveh let prve svetovne vojne, ko je deloval v vojaškem sodstvu v Sinju in Ljubljani, odtod pa tudi na Goriškem, v Trstu in Istri.

Po prvi svetovni vojni je postal profesor na pravni fakulteti novoustanovljene univerze v Ljubljani, kjer je ostal v službi do smrti.

Celotni Spomini obsegajo približno 200 strani po 52 vrstic, dnevnik iz prve svetovne vojne pa okrog 80 strani.

Jezika namenoma nismo popravljali, ker smo tako hoteli ohraniti njegovo arhaičnost.

1. DELO V UPRAVNEM ODDELKU PRAVOSODNEGA MINISTRSTVA NA DUNAJU

Iz obilega in često prezanimivega dela v upravnem oddelku bi mogel seveda poročati sila mnogo, tako da se moram jako omejiti. Naglasim naj takoj, da me je upravno delo močno zanimalo. Prišel sem v oddelke za Primorsko in Dalmacijo pravzaprav kot vrinjenec, kajti načelo je sicer bilo, da naj v upravnih oddelkih služijo uradniki iz okrožja, ki je oddelke delal za nje. Prišlo je to takole: okoli l. 1901 ali 1902 je moral iz ministrstva Smecchijev pomočnik dr. Teodor Stegu, primorski Slovenec, ki je znal popolnoma tudi italijanski, ki je bil strokovno prav dober in ki mu je bil Smecchia jako naklonjen. Ven je moral še z nekimi drugimi samo zato, da ni preveč v oči bodlo, ko so nekega meni neznanega drugorodca odstranili zbog nesposobnosti. Ta je imel dobro protekcijo, in da se ga znebe, so izdali načelo, da morajo pomočniki po par letih službe v ministrstvu zopet, vsaj za nekaj časa, nazaj v sodniško službo v svojem okrožju. Tako sem slišal, ko sem se pozanimal, zakaj je moral oditi Stegu, ki mu je Smecchia ohranil najboljši spomin, da bi bil lahko ljubosumen, ako bi bil imel žilico za to. Za Stegujem je prišel Slovenec Lajič, ki je - letos, 1944 - umrl kot 75-letnik v Ljubljani: bil je bolan na pljučih, zbal se je Dunaja in po nekaj mesecih je odšel na Primorsko. Enako se je zgodilo Sniderju, po očetu Furlanu, po materi Slovincu; tudi ta je v domovini dočkal 70 let. Sedaj so iskali bolj trpežnega, v graškem okrožju, katerega podnebje je bilo sličnejše dunajskemu: tako sem slišal, pa ne veroval, to je bila pač le pretveza. V resnici je bilo pač tako, da je vlada bila obljubila slovenskim poslancem, zlasti Ivanu Hribarju, da nekaterim mlajšim, med njimi meni, omogoči habilitacijo, razen tega je pač hotel Babnik spraviti še enega Slovence v min. za pravosodje. Smecchia, ki je bil Dalmatinec, je moral pač dobiti koga, ki je znal dobro nemški in slovenski, in takega v Dalmaciji pač ni imel, razen tega bi mu bili očitali pokrajinski nepotizem. Da se z zdravjem nista obnesla dva Primorca po vrsti, Slovenec in Furlan, je bil gol slučaj, meni je pa koristil.

Najsi je bilo kakorkoli, gotovo je, da sem prišel v precej, skoraj popolnoma tuje mi krajevne in osebne razmere in da od potrebnih štirih jezikov nisem dovolj obvladoval prav tistih dveh, ki sta bila takrat za uradovanje na najvišji stopnji najbolj potrebna: srbohrvaškega in italijanskega. Spisi iz Primorske so bili namreč, vsaj v relativni večini, italijanski, spisi iz Dalmacije pa srbohrvaški. Učili smo se sicer nekaj srbohrvaščine v gimnaziji, to se pravi, čitali smo nekaj narodnih epskih pesmi, in tri vojaške vaje sem bil opravil v Belovaru, toda uveril sem se, da za popolno razumevanje dalmatinskih in istrskih spisov to ni dovolj. Prav tako je šepala moja italijanščina; učil sem se bil sicer po Babnikovem priporočilu, znal sem dobro latinski in bral sem skoraj brez slovarja francosko, toda za gladko razumevanje

često prav nečitljivo pisanih spisov je bilo to premalo; pisalni stroj je bil še v ministrstvu komaj v rabi, ko sem prišel tja, in po okrožjih so ga imela večinoma le predsedništva. Moral sem se torej prav mnogo učiti in porabil sem za čitanje spisov mnogo več časa, kot bi ga bil sicer. Lahko pa rečem, da ga nisem zaradi jezika nikoli ničesar polomil. Odnehal nisem, dokler nisem pogodil pravega smisla, se Smecchia sem včasih spravil v zadrego, ko sem hotel razgonetiti kak lokalizem. Še preden je minilo leto, so minile jezične težave: hrvaški koncipirati ni trebalo, za redke dopise v italijanščini pa je bil službeno kot prevajalec postavljen tovariš Marzadro. Bil je namreč curiosum: na Primorsko je ministrstvo dopisovalo le nemški, dočim je dobivalo od predsedništva samo nemška, od sodišč pa tudi nenemška, dolgo samo italijanska poročila. V Dalmaciji je pa ministrstvo pisalo predsedništvom v.d.s. in v. drž. pravd. samo nemški, sodiščem pa samo italijanski. Dejanski je bilo število spisov, ki jim je trebalo nemško rešitev priobčiti italijanski, v razmerju z nemškimi rešitvami precej majhno: v kazenskih in legislativnih stvareh, pa zlasti v kazenskih ne vse. Da me nauči, si je Smecchia precej prizadeval. Ne le, da me je bodril, češ, učite se, da bodeš moj naslednik, tudi zahteval je, da mu pišem italijanski ali hrvaški in popravil mi je pisma, tega se je pa kmalu naveličal.

2. NARODNOSTI NA PRIMORSKEM

Precital sem vse, kar sem dosegel o Primorski in Dalmaciji; proučil sem statistične podatke ljudskih štetij od l. 1869 naprej, proučil sem letne kvalifikacije. Ni bilo dolgo, pa sem se - na papirju - po notranji Dalmaciji in po Primorski spoznal bolje od Smecchie, ki je osebno poznal le obalo. Zlasti sem vedel za narodnosti in spremembe pri njih, za točnost in netočnost števil, ki so bile na Primorskem vsaj v Trstu in Istri povsem nezanesljive v korist Italijanom, in tako tudi kolikor toliko Nemcem, v Dalmaciji pa Italijanom. Vendar je trebalo razlikovati, ni bilo vse, kar ni bilo prav, potvorba. Tudi to je bilo, zlasti na Primorskem v korist Italijanom (Trst, Istra), bilo pa je napačnih podatkov tudi takih, ki so postali nepravilni v desetih letih od enega štetja do drugega. Ne da bi se bilo res znatno množilo ali manjšalo število pripadnikov ene ali druge narodnosti: vedno več je bilo ljudi, ki so pri štetju sami pazili na to, katera narodnost se jim pripiše, širila se je v Istri in Dalmaciji počasi, pa vendar, pismenost itd. Kako nezanesljivi so bili podatki, naj pove primer. Našel sem v Istri sodni okraj, čigar recimo 2000 Hrvatov in 14000 Slovencev iz l. 1880 je bilo l. 1890 14000 Hrvatov in 2000 Slovencev. Menda so l. 1880 steli Slovenci, 1890 Hrvatje, ljudje z jezikovne meje in večji del nepismeni, pa seveda niso vedeli, kako in kaj - in vseeno jim je bilo. Marsikaj se je zvedelo z interpelacijo posilancev, dasi

seveda njihove navedbe niso bile prezanesljive. Interpelacije so se jemale v pravosodnem ministrstvu silno resno. Vedno se je zahtevalo poročilo o njih, vedno se je pripravil ministrov odgovor, obenem je pač referent moral pristaviti, ali smatra za priporočljivo, da minister odgovori. Da so interpelacije pretiravale, ni bilo redko, zlasti italijanske zoper favorizacijo slovanskega jezika. Toda tudi slovanski poslanci so se dali zavesti od svojih informantov, in spominjam se, da sem sam svetoval istrskemu poslancu, naj umakne interpelacijo, da se ne blamira, kajti ministra bi le veselilo, da jo more enkrat zasoliti istrskim interpelantom. Mož mi je čez nekaj časa sam prišel povedat, da so ga njegovi prijatelji napačno informirali.

3. UKAZNIK PRAVOSODNEGA MINISTRSTVA

Med literarno delo ne morem šteti souredništva pri ukazniku pravosodnega ministrstva (Justizministerial-verordnungsblatt), ki je trajalo več let. Glavni urednik je bil Durig, jaz sem imel le "osebni" del, t.j. objavo vseh sprememb katere koli vrste, ki so se tikale oseb, zaposlenih s pravosodjem, torej ne samo sodnikov ali vseh uradnikov, marveč tudi odvetnikov, notarjev, sodnikov laikov itd. in ne samo postavitve so se objavljale, marveč tudi napredovanja, premestitve, upokojitve, odlikovanja, smrti itd. Material je prihajal iz ministrstva samega, za večino osebja pa od predsedništev višjih deželnih sodišč in drugih prizadetih uradov. Delo je bilo načelno, tako da zanj nikakor ne bi trebalo pravnik, da ga je vseeno opravljal pravnik, je bil vzrok pač ta, da je bilo precej odgovorno. Zgodilo se je, da je odvetnik, čigar smrt se je pomotno oglasila v ukazniku, tožil ministrstvo za odškodnino! Tudi je trebalo poznati devet jezikov toliko, da si našel očite pisne in tiskovne pomote, kajti oglašala so se imena oseb in krajev tako, kakor so bila javljena, in javljala so se v vseh jezikih Avstrije. Ni trebalo znati jezikov, toda spodtakniti se je trebalo nad očitno pomotnim pravopisom in zahtevati pojasnila ob dvomih. Takrat sem se naučil, da sem skoro za vsako avstrijsko okrajno sodišče - in bilo jih je okoli 970 - vedel, v katerem okrožju je, in navadil sem se po imenu presojeti, od kod utegne biti kdo. Ob najmanjšem dvomu sem namreč vprašal tovariše iz odnosnega upravnega oddelka. Monorar za to delo je bil neznan, če se je delo opravljal tako natančno, kot sem ga. Zvožil sem brez nesreče, ne vem, ali je kdaj trebalo kaj popravljati. Ob Durigovem dopustu sem imel vse uredništvo, no, v času letnih dopustov to ni mnogo pomenilo, ker je redno bilo le malo gradiva.

4. OSEBNE STVARI. PROTEKCIJA

Izmed raznih gran poslov, s katerimi so bili pred-

vsem zaposleni upravni oddelki, naj navedem samo najvažnejše, tiste, ki so nam dajali največ dela ali pri katerih mi je iz lastne prakse omeniti kaj posebnega.

Imeli smo vse osebne stvari, razen tistih, ki so bile izrecno pridržane višjemu deželnemu sodišču ali njega predsedniku. Ti dve mesti sta imeli vse nekonceptno osebje, z malimi izjemami, in sprejemali sta pripravnike in postavljali avskultante. Po številu so 3/4 osebja bile podrejene v osebnih stvareh ministrstvu le posredno: predsedništva so javljala le spremembe in posebej poročala le, če kaka stvar ni bila gladka ali če je ministrstvo zahtevalo pojasnilo. Decentralizacija je bila tako stroga, da minister na pr. nikakor ne bi bil mogel kakemu okrajnemu sodišču vsiliti le tudi začasno pomožno moč, pa tudi ne postaviti ali povišati ali premestiti ali vpokojiti pisarniškega uradnika. To naglašam, ker je bilo v Jugoslaviji povsem drugače - in ne slabše, temveč mnogo slabše. V resnici seveda ministrstvo ni bilo brez vpliva na osebje, ki ni bilo v svojih osebnih stvareh njemu podrejeno neposredno; nihče ne bo dvomil, da bi bila želja ministra ali tudi le predstojnika oddelka imela precej moči pri predsedniku vrhovnega ali v.d.sodišča ali pri referentu v odnosnem senatu - mnogo težje v celém senatu - nihče ne bo dvomil, da so bile "kravje kupčije": ti meni to in tega, jaz tebi to in tega, mogoče in da so se tudi res godile, toda prav redke so bile, lahko rečem, da povsem izjemne. Za tisti res da kratki čas enega leta, kar sem bil samostojen vodja oddelka, lahko rečem, da skozi moje roke ni šla nobena. Ne mislite, da bi se vsake trebalo sramovati in da je pač ne priznam. Tu je tako kakor s protekcijo sploh: vsaka je na slabem glasu, toda povsem po krivici. Obsodbo zasluži protekcija, ki slabšemu pomaga zoper boljšega, hvalevredna in potrebna je protekcija, ki pomaga boljšemu, pa bilo prek starejšega nesposobnega ali manj sposobnega. Kako naj odločujoči činitelji osebno poznajo stotine in tisoče formalno usposobljenih in sami izbirajo med njimi? Gotovo, podrobne periodne ocene so izvrstno sredstvo, vsega pa ne povedo. Človek, ki jeclja, je lahko izvrsten sodnik, težko pa bo vodja razprave ali državni pravdnik, ki morata v javnosti govoriti. Seveda treba to omeniti v opisu in oceni, toda presoja stopnje je lahko silno subjektivna stvar. Drastičen primer: senat, ki ni hotel odločno narodnega Gabrijelčiča pripročiti za predsednika, se je oprl na to, da šepa in zato ne bi mogel ob slovesnih prilikah reprezentirati. Res je propadel - ne v svojo škodo, priznam, ker je prišel k vrhovnemu sodišču. Toda spominjam se, kako je ves divji pčnil v mojo sobo Smeccchia, češ, to je višek svinjarije. Kaj pa? Da so zbog namisljene telesne hibe diskvalifikovali moža, ki ima res eno nogo trdo, ki pa ravno stoji, ravno hodi in ima več reprezentativnosti kot večina ocenjevalcev. Ne bi bila škodila protekcija, ki bi bila Smeccchii o pravem času odprla oči! Izbera je bila stroga. Da je bil sistem ocenjevanja tehnično dovolj dober in da je bilo precej skrbljivo za objektivnost, sem

ze omenil. Prav tako skrbno so se morali izdelovati predlogi za imenovanja in premestitve. Tako je bilo le precej verjetnosti, da pride če ne najboljši, pa vsaj ne slab mož na določeno mesto. Odstop od predlogov nižjih instanc je moral referent v ministrstvu dobro utemeljiti, sicer je moral računati s tem, da ga pokličejo radi pojasniti bodisi minister bodisi prezidij. Pri tem je trebalo računati s tem, da sta minister ali prezidij lahko imela svoje posebne informacije ali obvestila, zlasti po poslancih, pa tudi po upravnih oblastvih, če je šlo za višja mesta.

Referati o predlogih za imenovanje so torej bili nekakšna preizkušnja za referenta samega, ali pozna dovolj dobro svoje ljudi in svoje okrožje. Če je šlo za mesta od vštete VI. razreda navzgor, je šel predlog k cesarju. Ne le, da je Franc Jožef vestno prebral vsak predlog in včasih tudi kaj s svinčnikom začrtal, nevarna je lahko bila cesarjeva kabinetna pisarna, ki je poročila ministra pripravljala za cesarjevo odločitev. Kdor je našel zvezo s kabinetno pisarno, je torej imel dovolj dobro zaščito: v dobrem in slabem smislu! Ne da bi bili v kabinetni pisarni predloge naravnost sami spreminjali, kakor tega nikoli ni storil cesar, vplivali pa so lahko na ministra, na prezidij, že prej na referenta. Nikakor nočem reči s tem, da so bili taki primeri navadni ali tudi le pogosti: izključeni niso bili. Proti njim je bilo le eno sredstvo: mnenje javnosti, izraženo v parlamentu, v obliki interpelacije. To potem seveda ni bilo več pravno vprašanje, saj osebna vprašanja sploh niso bila pravna, ker zakon ni nikomur dajal pravice, marveč le sposobnost za določeno mesto, bila so vprašanja politične moči, dobrega čuta, spodobnosti, takta.

Zdi se mi, da je bilo za ta del precej razlik v raznih delih Avstrije. Če se je, postavim, v naših krajih, v graškem okrožju, mnogo govorilo o političnem mučeništvu Slovencev, o krivičnem ravnanju z njimi kot pravosodnimi nameščenci, je to bilo povprek res le v dveh ozirih: pri napredovanju iz VII. v VI. razred in pri imenovanjih v kraje, ki so na Štajerskem volili v mestni skupini; dodal bi še tretje: sveto se je spoštovala "nemška posest", dočim se slovenska ni spoštovala. To vse se pravi: v VI. čin. razred je zaveden Slovenec prišel jako težko: Papež, Milčinski in še nekateri so bili res politični mučeniki, ne pa tucati drugih, ki so se ob prevratu radi ponašali kot taki in morda celo hoteli nagrade za to. Do vštete VII. razreda uprava ni delala količkaj vaznih razlik med Slovenci in Nemci. Drugo: če je kraj bil uvrščen v mestno kurijo, so izdelali politični faktorji v Gradcu parolo, da v tak kraj načelno ne sme slovenski državni nameščenec. Kar jih je bilo, so sodniki seveda ostali, toda če so odpadli, je bil naslednik Nemeč ali nemško misleč Slovenec. To je veljalo tudi za notarja, seveda pa ne za odvetnike. Babnik in jaz sva si prizadevala za marsikakega rojaka, da mu pomagava na mesto, ki mu je po pravici šlo, in brusila sva si eden ali drugi pete pri referentu za graško okrožje, dokler nama

ni rekel - mož je bil po svoje prav pošten in sploh ne slab človek - naj si ne prizadevava, če gre za mesto v takem kraju, sicer da nam rad ustreže in bo za točne informacije hvaležen. To je bilo res, držala sva se tega. Prosilec, ki bi le hotel v tak kraj, je moral torej vpreči političen vpliv; da redno brez uspeha, ni treba naglašati: saj je bil istovrsten, pa redno močnejši vpliv tudi na drugi strani.

V primorskem in dalmatinskem okrožju je imelo narodnostno vprašanje, ko sem prišel v ministrstvo, še mnogo pomena; šlo pa ni za Nemce in Nenečce, marveč za Italijane in Slovane. Nemečev ni v Dalmaciji v pravosodnem področju služilo skoraj nič, na Primorskem malo, nemškega življa je bilo nekaj v Trstu in Gorici, v Pulju mornarica, v Dalmaciji nič. Prišel je kak Nemeč na Primorsko na "odskočno desko", da bi hitreje napredoval, toda v pravosodni stroki se jim je to slabo obnašalo, in tako je izumrlo. Jaz sem poznal dva taka moža, poštenjaka, jako pravična v narodnostnem pogledu; saj jima je bilo lažje biti za ta del nepristranski kot domačim Slovanom ali Italijanom; povprečne mere sta bila in preko drugih nista skakala.

V Dalmaciji se je v prvih letih mojega bivanja zgodil popoln prevrat. Ne na mah, dolgo se je pripravljal in počasi. Pospešil ga je v pravosodju Adalbert Gertscher, po pokolenju Slovenec, po vzgoji Nemeč, mož, ki mu treba priznati pravo ženjalnost. Od l. 1909 naprej jezičkovnega vprašanja v Dalmaciji ni bilo, zlasti ne pri sodiščih, v osebnih vprašanjih pa že prej ne, ker ne Gertscher ne njegov naslednik Benedetti, nad vse pravičen Italijan, nista poznala razlike po narodnosti; odločala je strokovna in jezikovna usposobljenost. Tako so bili celo pri državnem pravdnistvu na vodečih mestih Italijani in svet se ni podrl. Cippias, Barich, Marcochisa in drugi pri sodiščih. Res pa je, da je na vodilna mesta prihajalo vedno več Hrvatov, manj Srbov, t.j. pravoslavnih Srbohratov, in manj Italijanov. Teh je bilo tudi res vedno manj, saj so bili po večini le "avtonomaši" hrvatskega porekla ali vsaj davno po krvi povezani s Hrvati. Seveda, kdor bi bil poslušal ljudi na ulici nekaterih dalmatinskih mest, bi bil mislil, da je Italijanov mnogo več, kot jih je bilo res: pojav, ki se je v zadnjih desetletjih 19. in prva leta 20. stoletja kazal tudi med Slovenci in Nemci, Hrvati in Nemci in Madžari. Ob volitvah se je pokazalo, kje je število: kljub gospodarski premoči niso Italijani nazadnje zmagovali nikjer več kot v Zadru, pa še tam se je njihova oblast resno majala.

5. JEZIKOVNO VPRAŠANJE:

a) v Dalmaciji

Jezikovno vprašanje v Dalmaciji ni bil problem za pravosodno upravo. Problemi so bili drugi. Prvi je bil čudna sestava uradništva po kvalifikaciji. Nikjer ni bilo

razmerno več odlično kvalificiranih in tudi res odličnih mož, zlasti tudi sodnikov, nikjer več slabih, manj sposobnih, manj zanesljivih, manj marljivih. Onega velikega kadra srednjih moči je bilo premalo. Drugi problem je bila huda zadolžitev uradništva, ki smo jo skušali odpraviti ali vsaj olajšati z liberalnim podeljevanjem brezobrestnih predujmov. Stotisoče je imela država tako "naloženih" pri svojih uradnikih, ne plodonosno, Bog ve, da ne. Pomagali so namrec predujmi trajno le redkokdaj, ob kaki prehodni nezgodi, kjer so bili dohodki trajno ali res premajhni - draginja je bila v Dalmaciji dokaj huda - ali mož ni znal shajati z njimi, tam predujem ni pomagal. Imel je celo slab učinek na disciplino: mož, ki je bil državi dolžan nekaj tisoč zlatih kron, je vedel, da ga ne bodo lahko penzionirali ali odslovili, ker bi država zgubila svoj denar, pa se je, že tako v stiskah, rad še bolj zanemaril. Spominjam se moža, Italjan je bil. Štirikrat je bil oženjen, z vsako ženo je imel par otrok, za vsak pogreb, za vsako poroko je rabil nov predujem, preden je bil stari plačan. Ko se je imel petič poročiti, mu je prezidijalist v Zadru rekel, da prošnje za nov predujem ne more več priporočiti. Pa začne prosilec pretiti z revolverjem, pa ne prezidijalistu, marveč, da se sam ubije, če ne dobi predujma. Prezidijalist, odločen mož, mu prisoli zausnico, dve, in zbije samokres iz rok, toda predujem je prosilec dobil, mislim da 12.000 kron, 4-5 kratno letno plačo. Nadaljnja težava je bila, da Dalmatinca nisi smel namestiti v domačem kraju, če nisi hotel imeti ob prvih volitvah sitnosti z njim. Hotel si mu gospodarsko pomagati, in to se je tudi posrečilo, toda za ceno disciplinskih sitnosti. Rodbinske vezi in politično-strankarsko življenje so bile pretesne, strastnost prevelika. Smecchia me je takoj svaril, naj se ne dam zavesti s prošnjami za premestitev v domači kraj. Enkrat ga iz usmiljenja nisem ubogal, pregovoriti se je dal še Smecchia, in žal nama je bilo obema.

b) na Primorskem

Mnogo hujše skrbi je delalo jezikovno vprašanje, v osebju in v sodnem poslovanju na Primorskem. Stanje po predpisih je bilo pri sodiščih, katerih okraji so imeli izključno ali po veliki večini slovensko prebivalstvo, n.pr. Bovec, Kobarid, Tolmin, Cirkno, Kanal, Ajdovščina, Komen, Sežana, v bistvu enako kakor na Kranjskem: notranji uradni jezik samo nemški, zunanji po jeziku strank. Za večino sodišč pa ni bilo v pogledu na notranje poslovanje nikakoršnega točnega predpisa in rabila se je poleg nemščine in celo pred njo italijanščina. Zunanji uradni jezik naj bi bil tudi pri teh sodiščih jezik stranke, t.j.: v civilnih spornih stvareh jezik tožbe ali predloga, v nespornih jezik stranke ali vloge, v kazenskih jezik obdoženca ali obdoženca ali prič itd. Dejanski pa so začela sodišča sama od sebe v vedno večjem obsegu rabiti drug notranji jezik namesto nem-

ščine ali italijanščine, in sicer t.zv. nemška sodišča slovenščino, ostala slovenščino ali hrvaščino. Po drugi strani pa se je v zunanjem uradovanju prav pogosto namesto hrvaščine in včasih tudi namesto slovenščine rabila italijanščina. Odločali so navadno kar sodniki sami, t.j. sodniki Italijani, ki niso ali dovolj znali slovenski ali hrvaški, so v občevanju s strankami enostavno rabili italijanščino; našli so se pa tudi sodniki Italijani, ki so tako ravnali iz narodne nestrpnosti. Takih je bilo zlasti v Istri, mnogo manj v tržaškem okrožju, prav malo, skoro nič, na Goriškem. V področju goriškega okrožnega sodišča je bil jezikovno res mešan goriški sodni okraj, ker je bilo mesto Gorica napol italijansko in občina Ločnik po večini furlanska, dalje okraji Kormin, Gradiška in Tržič, ki so imeli poleg velike furlanske večine tudi slovenske občine in vasi. Červinjan je bil čisto furlanski, ostali okraji čisto slovenski. Ker so bile na ta način jezične meje dokaj enostavne in ker so Furlani in goriški Italijani dovolj dobro znali in tudi rabili slovenščino, kjer je trebalo, v mojih časih je skoraj ni bilo jezikovnih pritožb z Goriškega. Mnogo zaslug je imel za ta del predsednik goriškega sodišča Karol Defacis, nad vse korekten in pravičen Italijan, mož, ki se sam nikakor ni pretegnil pri delu, ki je pa bil izvrsten upravnik in je znal skrbeti za to, da so se vsi sodni posli vršili točno po predpisih, brez zastankov - kolikor mogoče brez hib.

c) V tržaškem področju

V tržaškem področju, kamor so spadali poleg jezikovno mešanega Trsta čisto slovenski okraji Komen, Sežana, Podgrad, čisto hrvaško Volosko in mešana Koper in Piran - mesti italijanski, okolica slovenska, je bilo znatno drugače. Ne pri podeželskih sodiščih, kjer se je v zunanjem delu uradovalo dokaj pravilno, pač pa v samem Trstu, kjer se je vedno še našel povod za spor, ker se ni spoštovala slovenščina ali hrvaščina, in sicer zlasti često pri samem višjem deželnem sodišču in redno pri trgovskem in pomorskem sodišču. Pri prvem so bili vzrok trije ali štirje stari svetniki - skoraj polovica gremija - ki deloma niso znali, deloma niso hoteli znati slovenski ali hrvaški, tako da so se vse razprave opravljale italijanski - nemških je bilo malo -, pri drugem pa je bil glavni vzrok ta, da je imela trg. in obrtna zbornica italijansko večino in da je navzlic vsem opozorilom predlagala za sodnike laike samo moze, za katere je vedela, da ne znajo slovenski ali hrvaški, ali se vsaj zanesli, da bodo svoje znanje zatajili. Tako so se vrstile pritožbe in interpelacije zaradi kršitev jezikovnih enakopravnosti pri obeh teh sodiščih. Pri drugih sodiščih v samem Trstu je bilo boljše: bila so tako velika in imela so toliko osebja, da je bilo mogoče sestaviti senate in oddelke, v katerih so bile osredotočene "neitalijanske" stvari in dobilo se je s primerno pažnjo dovolj uradnikov, ki so bili poleg italijanščine zadosti večji sloven-

ščine ali hrvaščine.

d) V Istri

Mnogo hujše je bilo v Istri. Tu je bilo prebivalstvo narodnostno mešano v vseh krajih, res da ne v vseh enako. (Slovansko, t.j. v prvi vrsti hrvaško večino so imeli Krk, Cres, Buzet, Pazin, Labin, Vodnjan, italijanska so bila obrežna mesta Poreč, Rovinj, pač tudi stari Pulj - pa vsak dan manj.) Mesta, sedeži sodišč, so bila po večini italijanska: Buje, Motovun, Poreč, Rovinj, Vodnjan, Labin, tudi Buzet, Lošinj, Krk, Cres; pretežno hrvaški je bil samo Pazin, in v mornariškem mestu Pulju so imeli Italijani samo relativno večino. Povsem drugače je bilo s prebivalstvom izven sedežev sodišč. To je bilo po veliki večini italijansko samo v bujskem okraju, in precej je bilo Italijanov v motovunskem in poreškem in lošinskem okraju, vse drugo je bilo hrvaško, v buzetskem okraju tudi slovensko, v motovunskem najbolj mešano: pri tem je bil italijanski živelj brez dvoma dalje v dezeli od slovanskega, mnogo kulturnejši, mnogo premožnejši in mnogo samozavestnejši. Slovanski, zlasti hrvaški, se je v nekaterih predelih šele komaj dobro prebudil: zasluga Laginje, Spinčića, Mandiča, Trinajstica in drugih rodoljubov svetnega in duhovskega stanu, zlasti tudi mlajših odvetnikov. Domači slovanski pravniški naraščaj je bil dolgo nezadosten. Italijani res niso znali hrvaški ali slovenski ali niso hoteli znati, notarji so bili brez izjeme, odvetniki po večini Italijani. Kršitve jezikovnih predpisov so bile na dnevnem redu, pri mnogih okrajnih sodiščih, pa tudi pri okrožnem sodišču v Rovinju in zlasti pred poroto pri njem; ker ni bilo mogoče sestaviti porotne klopi, na kateri bi bili vsi porotniki vešči tudi hrvaščine ali slovenščine. Interpelacije in pritožbe so bile česte, redno tudi upravičene, pomagati je bilo prav težko. Prizadeval si je mnogo Smeccchia s svojimi pomočniki, prizadeval si je po smrti pasivnega predsednika viš. dež. sod. Kindingerja predsednik Gertscher, toda položaj se je boljšal le počasi. Zlasti je manjkalo večjezičnega domačega pravnega naraščaja. Dovolj je bilo pripravnikov, ki so znali ali priznavali samo italijanščino, z znanjem slovenščine in nemščine so se javljali Slovenci zlasti s Kranjskega, ki pa niso znali dovolj italijanski in so bili vsaj prva leta uporabni le pri slovenskih sodiščih na Goriškem in na Krasu.

6. POSKUS ZBOLJŠANJA PRILIK

Ta neprilike sem skušalboljšati, če mogoče, odpraviti. Seveda ne po določnem, naprej izdelanem načrtu. Avstrijsko upravno načelo je bilo tudi, in zlasti, v jezikovnih vprašanjih staro "quieta non movere": vprašanje se je načelo, ko se je pojavilo, pa še to le, če se rešitev ni dala odgoditi ali - izigrati. Neplodno delo bi bilo, ako

bi bil kot mlad "pomočnik" skušal izdelati nekakšna posebna načela, stvarna in za postopek. Splošne rešitve so se iskale samo, če drugače ni bilo mogoče. Tako so nastale prejšnje, zlasti Stremaierjeve, tako Badenijeve in Gautscheve in druge in večji del se res ni posebno posrečil, da ne recem nič drugega. Saj drugače ni bilo mogoče, ker Nemci niso hoteli vprašanj rešiti odkritosrčno, t.j. upoštevajoč stvarne spremembe, kakor so nastale in nastajale, in na istem stališču so bili Poljaki proti Rusinom in Italijani proti nam. In Nemci teh sporov med drugimi niso videli neradi, nasprotno: seveda, dokler je slo njim v račun. Dolgo so podpirali, da ostane doma na jugu, Italijane zoper Slované, misleč, da so drugi še nevarnejši njim in državi, in čuvajoč italijansko "posestno stanje", v zavesti, da bi se sprememba v korist Slovanom takoj obrnila tudi zoper nje same in njihovo "posestno stanje" proti Slovincem in Čehom. Zlasti politična uprava je zavzemala to stališče, pravosodna ji je, vsaj na Primorskem, le sledila, ker je pač prva bila "močnejša". Tako se je dalo na Primorskem le malo zboljšati, dokler je bil šef politične uprave Goess, in v Dalmaciji je prišlo do res pravične ureditve šefe, ko sta sodelovala res genialni Gertscher in ces. namestnik Nardin, dalmatinski Hrvat, in so tu je bilo potrebno, da so najvišji vladni krogi na Dunaju prej slednjic uvideli, da je, vsaj trenutno in neposredno, italijanska iredenta nevarnejša od slovanske! Ko so uvideli, da vse božanje in laskanje ne more ukrotiti ali spremeniti iredente v korist Avstriji! Ko so uvideli, je prišel za namestnika "rdeči" princ Hohenlohe; za predsednika viš. dež. sodišča pa je prišel Gertscher, ker je umrl Kindinger, in po dveh letih, po Gertscherjevi prerani smrti, že na smrt bolni Defacis. Sam po sebi je bil položaj Slovanov na Primorskem nerazmerno težji kot v Dalmaciji; tu so se maloštevilni, komaj 3% prebivalstva tvoreči Italijani in italijanaši držali res samo še po načelu vztrajnosti, vis inertiae, pri čemer se inertia na strani najvišjih krogov prevede lahko tudi drugače; na Primorskem so Italijani s Furlani skupaj tvorili več kot 1/3 prebivalstva, v samem Trstu pa so imeli večino!

S Hohenlohejem in Gertscherjem se je položaj Slovencev in Hrvatov proti pravosodni upravi boljšal. Ne s kako splošno rešitvijo spornih vprašanj, nepravilnosti stanja. Za to sta bila oba moža preveč previdna in res je trebalo paziti zbog "zaveznice" Italije. Vendar se je še bolj kot prej čutilo, da Slovenec ali Hrvat v osebnem napredovanju ni več zapostavljen proti Italijanu, seveda ob enaki kvalifikaciji, kar je bilo edino pravično - pa je tudi zadostovalo, ker je morala biti enaka ne samo strokovna, temveč tudi jezična usposobljenost. Tako je, ker so bili Italijani starejše in srednje generacije jezikovno često slabše usposobljeni od Slovanov, čedalje manj Italijanov prihajalo na vodeča mesta - mesta predsednikov, državnih pravdnikov, mesta pri zbornih sodiščih, počenski od vrhovnega sodišča. Nikoli se ni v našem oddelku vprašalo, vsaj ne, če kandidat ni na-

ravnost streljal političnih kozlov, za njegovo narodnost, vedno le za jezikovno usposobljenost - seveda ob popolni strokovni enakosti - in za to, ali je pričakovati, da bo lojalno uporabljal svojo usposobljenost. Že samo to pa je zadostovalo, vsaj povprek in redno. In lahko rečem, da skoro ni bilo italijanskih pritožb zoper konkretne jezikovne zlorabe ali nerodnosti slovenskih sodnikov ali državnih pravdnikov v škodo italijansčine, dočim so nasprotno dolgo bile vsakdanje. Seveda sta se "Piccolo" in zlasti "Indipendenti" zgražala nad marsikatero slovensko ali hrvaško razpravo v Trstu ali Rovinju, toda vobče ne toliko z napadom na osebo določenega funkcionarja, kolikor na samo činjenico, da se sploh razpravlja na drugem kot italijanskem jeziku. In še to so bili bolj načelni protesti kot resne pritožbe, saj sta oba lista vedela, da se ne godi Italijanom krivica, marveč da se popravlja dotedanja krivica Slovanom: tudi naprej je vsak Italijan vedel, da se bo njemu sodilo na njegovem jeziku.

Za Defacisem je postal predsednik Jakopič ali Jacopig, mož, ki je bil po očetu Furlan ali Italijan, po materi Slovenec, po svojem prepričanju pa - ali ga je imel? Trdili so, da je imel, kot dvorni svetnik vrhovnega sodišča, vizitke, na katerih je bil priimek pisan Jacopig ali Jakopič ali pa tudi Jakopitsch. Nisem jih videl, službeno se je mož pisal Jacopig. Narodnostno je bil, dokler ni postal predsednik, dokaj pravičen, čutil se je pa brez dvoma bolj Italijana, vsaj odkar je predsednik postal tudi s podporo italijanskih krogov, dasi mu niso nasprotovali niti slovanski. Tudi kot predsedniku se mu ni smela očitati kaka aktivna krivičnost zoper Slovence, toda zadrževal je brez dvoma in oviral s svojo pasivnostjo, da bi dosegli popolno enakopravnost; če je mogel, je rad malo "posabotiral" namere ministrstva. Trajno se mu to ni posrečilo, preveč sva pazila v ministrstvu, in za seboj sva imela ministra. Ne toliko Klein kakor Hochenburger in za njim Schauer so bili zoper Italijane, ne da bi jim hoteli defatari krivico v korist Slovanom, o, to gotovo ne, toda v zgoraj omenjenem smislu, da je treba na Primorskem, ko tam že ni Nemcev, jačati Slovane kot protiutež zoper iredento: to je hotela tudi vojska, zlasti v Istri in Pulju. Paziti pa sva morala in pazil sem jaz še bolj, ker sem bil mlajši in iniciativnejši od Smecchia: ta nikoli ni nasprotoval, marveč pomagal s svojo skušnjo in poznanjem ljudi.

7. SLOVENSKE IN HRVAŠKE RAZPRAVE

Tako je šlo po vrsti. Kako smo prišli do slovenskih in hrvaških razprav pri trg. in pom. sodišču, do hrvaških porotnih razprav v Istri, do jezično zadosti usposobljenega naraščaja? V prvem primeru je naravnost pomagal Hohenlohe, mi smo le odobrili njegov postopek. Rekel sem že, da je predlagala trg. in obrtna zbornica kandidate za sodnike laike in da je dosledno odklanjala

predlagati jezikovno dovolj usposobljene, samo da se ne bi moglo razpravljati slovenski ali hrvaški: kakor drugod, je tudi tržaška občina poleg lastnega opravljala tudi prenesen delokrog, ki je bil pa pri njih posebno obširen, ker je bil Trst avtonomno mesto in obenem pokrajina. Šlo je za važne državne interese in občinsko zastopstvo se je zdelo vedno manj zanesljivo, tako da je slednjič politična uprava odvzela občini, ne vem ali ves, gotovo pa velik del prenesenega delokroga in zanj ustanovila poseben urad. In ko se je ob neki priliki zbornica zopet branila predlagati za sodnike-laike može, ki bi bili tudi jezično sposobni, so v Trstu prosili novi urad, naj on predloži potrebno število tudi jezikovno sposobnih kandidatov. To se je zgodilo, saj ni manjkalo strokovno sposobnih trgovcev Slovencev ali Hrvatov, in tudi pomorci so se našli. Ne vem, ali je Smecchia vedel za ta postopek, najbrže je, toda povedal mi ni, spis je prišel na mojo mizo, ne da bi bil jaz poučen, kako in kaj. Osupnil sem, zdelo se mi je, da tako le ne pojde. Toda ko sem natančno proučil predpise, sem videl, da se način da zagovarjati; sodniki laiki so bili po zakonu potrebni, brez njih se ni dalo soditi. Komore so sodelovale toliko, da so predlagale kandidate, ki so jim, komoram, po svojih poklicih bili bolj znani kot sodiščem; nikjer ni bilo rečeno, da je komorni predlog obvezen za pravosodno upravo, za ministra. Kaj pa, če komora sploh ni hotela dati predloga ali bi predlagala očitgledno nesposobne može? Ali naj bi se ustavilo sodstvo, dokler se ne spametuje? Jasno je bilo, da mora zadostovati stvar: predlog nekega urada, ki je sposoben, da oceni stvarno in jezikovno usposobljenost. Tak je bil novoustanovljeni urad, saj je bil obrtno oblastvo prve stopnje. Precej zabavljanja je bilo v tržaških listih, zlasti ob prvi slovenski ali hrvaški razpravi, pa je kmalu utihnilo; takih razprav sploh ni bilo mnogo, šlo je bolj za načelo. In ko je postal svetnik Cosulich predsednik tega sodišča in se je prišel predstaviti, mu je Smecchia, Italijan, pred menoj rekel italijanski: Gospod predsednik, da se razumemo: vi ste odličen strokovnjak; glejte pa tudi, da ne bo jezikovnih pritožb, teh ne trpimo. Cosulich je dejal, da razume, in držal je besedo, jaz sem se pa čudil, da je tako rezervirani in previdni Smecchia rekel toliko.

Mnogo težje je bilo z istrsko poroto. Postopek je bil ta: Upravna oblastva prve stopnje so sestavila tako zvano porotno listo. Vanjo so prišli vsi možje, stari nad 30 let, pismeni itd., ki niso bili kaznovani zbog določenih dejanj in ki so, zdi se mi, plačevali določen znesek denarja. Iz te liste se je vsako leto sestavila letna lista, iz te za vsako porotno zasedanje, 4-krat na leto, službena lista, in iz te se je izžrebalo za vsako razpravo 12 porotnikov - "porotno klop". Prvotno listo so, kakor rečeno, sestavljala upravna oblastva, pri nadaljnjih so sodelovali zborni sodišče, državni pravdnik, zastopnik odvetniške zbornice, pri porotni klopi namesto odvetniške zbornice obtoženec ali njegov zagovornik. Sodišče in državni

pravdnik sta imela nalog, da skrbita za omogočitev take sestave porotne klopi, da bi se pred njo moglo brez tolmača razpravljati hrvaški - slovenščina praktično pri okrožnem sodišču v Rovinju skoraj ni prihajala v poštev. Državni pravdnik je nalog spolnjeval vestno, osobe sodišča je bilo pretežno italijansko, predsednik Italijan, pod vplivom rovinjske ulice. Zastopnik odvetniške zbornice, ki je bila po večini italijanska, je delal v nasprotnem smislu, da očuva "čisto italijanski značaj rovinjskega sodišča". Zagovornik je delal v enem ali drugem smislu, kakor je pač bil Italijan ali Slovan, bolj pogosto je bil Italijan.

Uspeh je bil, da se skoro nikoli ni dala sestaviti porotna klop, pred katero bi bilo mogoče razpravljati hrvaški brez tolmača. In vendar niso bili redki primeri, da so obtoženec in vse priče znali samo hrvaški! Redno je tolmačil neki Moscardo, po poklicu sodar. Ta Moscardo je bil nehote povod, da se je nepravilnost v Rovinju slednjič odstranila. Dobili smo interpelacijo, vloženo v državnem zboru, da je pri neki porotni razpravi v Rovinju, ki bi se bila morala po vsi pameti in po predpisih vršiti hrvaški, ne pa italijanski, tolmač Moscardo prevajal napačno. Priča da je v svoji izpovedi rabila narodni rek "vrag uvijek sere na najveći kup", Moscardo pa je prevedel "il diavol caga sempre sul Monte Maggiore". Poznal da ni narodnega reka, "kup" je smatral za hrib, največji hrib v Istri je Učka.

Zahtevali smo poročilo, sodišče ni tajilo, branilo se je zopet s tem, da ni mogoče sestaviti porotne klopi, kakor bi trebalo, ker tega ne omogoča ne službena ne letna lista, zato ne, ker prvotna lista ne vsebuje dovolj dvojezičnih, za poroto sicer sposobnih mož. Doslej se je ministristvo zadovoljevalo s takim poročilom, meni pa se je stvar zdelala sumljiva.

Vedel sem, da imajo Hrvatje, dasi absolutno v večini, razmeroma mnogo manj sposobnih mož od Italijanov: revščina je bila velika, med starejšimi možmi, kmeti, je bilo mogoče več nepismenih kakor med meščani in tržani Italijani, neoporečnih pa je bilo mnogo manj med Hrvati. Toda šlo je slednjič le za par sto mož, in ti bi se bili po mojem teoretiziranju z dobro voljo morali dati najti. Zahteval sem predložitev porotnih list in prišli so, celi svežnji spiskov so prišli. Res je bilo, da je na podstavi teh prvotnih list bilo precej težko sestaviti primerne nadaljnje liste, ni se pa dalo po njih točno ugotoviti, ali so okrajna glavarstva delala pri sestavi z vso potrebno skrbnostjo. Bili so znaki, ki so kazali, da bi bila skrbnost vsaj ponekod lahko večja, in zaprosili smo namestništvo v Trstu, da da okrajnim glavarstvom primerne naloge: da naj sestavijo porotno listo čim popolnejše, t.j., da sprejmejo vanjo res vse može, ki po zakonu spadajo vanjo: sumil sem, da okrajni glavarji niso povsem nepristranski, zlasti pa, da jim je komodnejše izbrati može iz večjih krajev, ki jih bolje poznajo, kot bolj ugledne meščane itd. Nadalje naj okrajni glavarji točno označijo, kdo je dvojezičen, kdo

zna samo enega od obeh jezikov in katerega. Sodišče je dobilo svoje opozorilo, državni pravdnik pa strog nalog, da naj skrbi, da v letno in v službeno listo pridejo predvsem dvojezični možje, le če takih ne bi bilo, naj skrbe, da bo dovolj mož, ki znajo vsaj hrvaški. Hudo delo sem imel, da sem svoje predloge podprl statistično, uspeh pa je bil, da se je prihodnje leto lahko razpravljalo hrvaški brez tolmača. Seveda je na to prišla interpelacija italijanskih poslancev, pa odgovor ni bil težak.

8. POMANJKANJE VEČJEZIČNEGA NARAŠČAJA

Naraščaja, večjezičnega, je bilo premalo. Res so bile za ta del zahteve prav težke. Povsem kvalifikovan je bil pravzaprav le tisti, ki je poleg italijanščine, hrvaščine in slovenščine obvladaval še nemščino. Da je poleg tega poliglotstva lahko trpela pravniška usposobljenost, ni dvoma. Slovani so poleg materinega jezika redno znali nemški, večinoma, pa ne vsi, zlasti ne Kranjci, tudi precej italijanski, in lahko so se privadili drugemu slovanskemu jeziku. Redki Nemci so druge deželne jezike znali precej slabo, bili so pa objektivni v njih rabi; da je veterinar postal medico bestiale, se je pripetilo baje v Sežani, nesreče pa ni bilo. Italijani so bili morda nekaj boljši pravniki od drugih, znali pa so nemški redno le, če so teoretske izpite polagali na nemškem jeziku - kar navadno niso, ker jim je bilo italijanski lažje, ne samo zato, ker so oni znali bolje italijanski, marveč tudi zato, ker so izpraševalci često znali premalo. Slovanskega jezika često niso znali, včasih niso hoteli znati, zlasti istrski Italijani.

Pripominjam takoj, da to velja samo za pravniški naraščaj, težave so bile tudi s pisarniškim naraščajem, pa mnogo manjše: izbira je bila precejšnja, in pisarniško osebje ni bilo nepremestljivo, docim je bilo sodnika skoraj nemogoče premestiti, najsi se je tudi naknadno izkazalo, da ni jezično usposobljen. Na dlani je bilo, da treba sprejemati večjezične kandidate pripravnik, pa prestanejo vse težave. Tu je pa obenem tudi bila težava: pripravnik je sprejemal predsednik viš. dež. sod., in za prislušnike, definitivne pripravnik, jih je postavljalo po določni poskusni dobi višje deželno sodišče, torej senat, v katerem so imeli večino Italijani. Ti so gledali v prvi visti na usposobljenost, praktično pa - po 6 tednih prakse se strokovna usposobljenost ni dala resno ocenjevati in oceniti - prosto po vrstnem redu vstopa, brez ozira na jezikovno sposobnost. V stvari je ta način bil koristen za Italijane, in to senatu ni bilo krivo. Dasi ni šlo za akte sodstva, marveč za akte uprave, se ministristvo načelno ni hotelo vtikati v pravico imenovanja, ki je pripadala sodišču, sodnemu senatu, zato tudi v.d. sodišču ni bil nikoli dan nalog, kako naj ravna. Napravili smo, ko je zopet prišlo par pritožb o jezični nesposobnosti, drugače. Predsedništvo v.d.s. je

javljalo vsako četrtletje vse osebne spremembe, torej tudi, kdo je bil sprejet kot pravni praktikant in kdo postavljen za prislušnika. Naložili smo predsedništvu, da nam s poročilom o osebnih spremembah pošlje spisek oseb, ki so zaprosile za sprejem v pripravniško službo, od kod so doma, kakšna je strokovna ocena (državni izpiti), kakšna je jezična sposobnost po spričevalih ali po drugačnih podatkih. Ni bilo treba mnogo govoriti: za zunanjo službo je treba biti več jezika prebivalcev službenega okraja, prednost mora torej ob enaki strokovni kvalifikaciji imeti tisti, ki je jezično bolj usposobljen; znanje enega samega deželne jezika na Primorskem ne more zadostovati. Predsedništvo, pa tudi senat sta razumeala, pritožb je postajalo manj; vzrok je bil pač tudi ta, da so tudi istrski Italijani začeli učiti se hrvaški ali priznati svoje znanje. Sprememba v osebnem senatu v.d. sodišča, ki jo je povzročil Gertscherjev naslednik Defacis, je seveda mnogo pomagala pri vsem tem. Ne vem, kako je Defacis napravil, toda v kratkih mesecih svojega predsednikovanja je odpravil one že omenjene tri ali štiri doslužene sodnike: sami so zaprosili za upokožitev, dobili so odlikovanja, ki so jih želeli - in šli so. Smecchia mi je pravil, da je Defacisu ob njegovem nastopu govoril o težavah, ki jih povzročajo ti zdavnaj odsluženi okoreli možje, a bi bilo koristno, ako bi se umaknili v zasluženi pokoj, da pa nočejo razumeti nobenega migljaja itd. Defacis da je samo pihnil čez dlan, češ: tako bodo šli.Pri tem je bil Defacis na smrt bojan! Jako škoda je bilo tega Italijana poštenjaka in odličnega pravnika. Jakopič mu kot upravnik ni bil enak, dasi je bil morda boljši pravnik - praktik. Med svetovno vojno pa se je dobro obnesel tudi Jakopič. Enako skrbno je štital svoje in pravice sodne uprave sploh, enako se je zavzemal za politično preganjanje svoje sodnike in uradnike, naj so bili Slovani ali Italijani. S tem se je hudo zameril vojaškemu krogom, ki so ga očrnili tudi v pravosodnem ministrstvu, češ, da je premalo patriotski. Tako se je zgodilo, da mi je dal minister Schauer, ko me je poslal meseca maja 1918 na Primorsko pogledat, kako je po zmagi nad Italijani pri Kobaridu, sila neprijetni nalog, naj "dvignem" Jakopiča, da zaprosi za upokožitev. Ne vem, ali je bila misel izvirno Schauerjeva ali mu jo je kdo vdihnil, morda kdo, ki bi bil rad Jakopičev naslednik. Da je bil Jakopič drugovrsten upravnik in sodnik, da je bil "zrel", sem sam vedel. Prav to pa, da si je upal upreti se vsemogočni soldateski, ki ji je greben silno zriстал - bogve zakaj - mi

je napravilo moža simpatičnejšega in sklenil sem biti oprezen. Pozvedoval sem na Dunaju, tipal na Primorskem in slednjič povedal Jakopiču ministrovo željo, pa dal razumeti, da ne soglašam z njo. Jakopič je prosil, da sporočim ministru, da zaprosi za upokožitev, ko bo konec vojne, dasi ne oženjen, mu je skrbeti za sorodnike in težko bi utrpel zmanjšanje dohodkov. Prepričal sem ministra, da naj pristane in prej je nehal ministrovati Schauer in prej je umrl kot Jakopič. Še danes mi je ljubo, da nisem žalil starega moža, ki bi mi bil lahko oče, in čigar upravne nespretnosti so se dale popraviti v ministrstvu.

Mnogo sem govoril o jezikovnem vprašanju. Bilo je za nas eno najvažnejših, obenem eno najtežjih in najnevarnejših, tudi za referenta, ki bi bil seveda odgovoren za vsak spotikljaj. Kako je trebalo paziti za ta del, naj posvedoči primer. Omenil sem že, da se je začel praeter, celo contra legem na Goriškem pri slovenskih sodiščih uveljavljati slovenski kot notranji uradni jezik. Tako se je širila raba, da niti pazili nismo več na to; morda je tudi obratno res: ker nismo nič rekli, so sodišča mislila, da je stvar v redu. Pa ti dobimo iz referata za graško okrožje, h kateremu je spadala tudi Kranjska, na vpogled spis o vizitaciji okrajnega sodišča v Radovljici. Vizitator, prosluli ljubljanski predsednik Elsner, je staknil v Radovljici slovenski pisano zaprosilo nekega primorskega sodišča za pravno pomoč. Boječ se pač, da se primorski "usus" razširi tudi v njegovo območje, je formalno po pravici, naglasil, da veljajo za obe sodišči za notranji uradni jezik isti predpisi, t.j., da je nemški. Naročil sem poročilo iz Trsta. Dejali so, čisto pametno, da za večino primorskih sodišč ni točnih predpisov in da se lahko zmoti sodnik, ki je prej služil pri sodišču, kjer niso veljali predpisi o rabi nemščine kot notranjega jezika. Jaz sem še malo dodal, da je načelno dvomljivo, ali spada zaprosilo za pravno pomoč sploh k notranjemu uradovanju, in vzel poročilo na znanje. Elsner pa je dobil ob ti priliki notranjo uradno klofuto od starega sekcijskega načelnika, poštenjaka Strutta, ki je spisu pristavil, da so tisti predpisi o nemškem uradnem jeziku na Primorskem stari malone 50 let in pač že ne ustrezajo več sedanjemu stanju. Pravim notranjo klofuto, ker ne vem, ali jo je referent za graško okrožje sporočil Elsnerju. Pristavljam pa, da ni bil vsak sekcijski načelnik Schrott, pri drugih bi bil opravil slabše, pri enih zbog kršitve formalno še veljavnih predpisov, pri drugih, ker so bili zagrizeni nacionalci.

RIASSUNTO

Nei suoi Ricordi, il dr. Milan Škerlj illustra tra l'altro il suo lavoro al Dipartimento amministrativo per il Litorale e la Dalmazia del Ministero di Grazia e Giustizia di Vienna. Il frammento pubblicato è interessante per noi poiché illustra la situazione nazionale e linguistica nel periodo che va dall'inizio del Novecento all'inizio del primo conflitto mondiale. Al Dipartimento amministrativo incontravano difficoltà nella nomina di magistrati e di funzionari amministrativi che padroneggassero tutte le lingue che venivano usate nei vari distretti giudiziari. In Istria le lingue erano addirittura quattro, inoltre i dati sulla situazione numerica nei vari distretti erano estremamente incerti, perciò qui i problemi erano maggiori.

Nei vari distretti la questione linguistica veniva risolta in maniera diversa. L'uso della lingua nei dibattimenti e nella corrispondenza veniva deciso di solito dai magistrati medesimi. In questo periodo, nei tribunali sloveni del Goriziano la lingua slovena si andava affermando sempre più quale lingua ufficiale interna. Una parte del merito va certamente ai funzionari sloveni del Ministero, che si impegnavano molto a migliorare la situazione in tutte le zone.